

БОШ МУҲАРРИР

Шавкат ШАРИПОВ -
педагогика ф. д., профессор

БОШ МУҲАРРИР ЎРИНБОСАРЛАРИ

Усмонжон ҚОСИМОВ - фил. ф. н., доц.
Файрат ҚОДИРОВ - биология ф. н.

МАСЪУЛ КОТИБ

Бекзод МИРЗАЕВ

ТАҲРИРИЯТ:**ТАРЖИМОНЛАР:**

Феруза ШУКУРОВА
(рус-тили)
Гулрух НОРБЕКОВА
(инглиз тили)

САҲИФАЛОВЧИЛАР:

Гулжаҳон КОДИРОВА
Феруз РАҲМОНҚУЛОВ

Журнал андозаси Ахборот
технологиялар марказида
Собир СИБГАТУЛЛИН
томонидан тайёрланди

Муассис — Жиззах давлат
педагогика институти

Журнал йилда 4 мартаба
(ҳар чорақда) чоп этилади.

Матнлардан фойдаланилган кўчирма
ва маълумотлар аниқлиги учун
муаллифлар масъулдирлар.

Журналдан кўчириб босилганда
манба қайд этилиши шарт

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ АЪЗОЛАРИ:

Анатолий САГДУЛЛАЕВ - тарих ф. д., академик
Комилжон ТОЖИБОЕВ - биология ф. д., академик
Жак МИКЛОВИК - INSHEA университети профессори (Франция)
Василий КОЧУРКО - техника ф. д., Баранович ДУ профессори
Гульсим ЛЕКЕРОВА - психология ф.д., профессор
Фурқат ЖЎРАҚУЛОВ - сиёсий ф. д., доцент
Сарвар НАЗАРҚОСИМОВ - соц. ф. ф. д., (PhD)
Абдуғани ХОЛБЕКОВ - социология ф.д., профессор
Бахтиёр ТЎРАЕВ - фалсафа ф.д., профессор
Бахти ОЧИЛОВА - фалсафа ф.д., профессор
Қозоқбой ЙЎЛДОШЕВ - педагогика ф. д., профессор
Умрзоқ ЖУМАНАЗАРОВ - филология ф. д., профессор
Абдуғафур МАМАТОВ - филология ф. д., профессор
Раҳматулла БЕКМИРЗАЕВ - физ.мат. ф. д., профессор
Гулчеҳра АГЗАМОВА - тарих ф. д., профессор
Ҳамид МЕЛИЕВ - педагогика ф. н., профессор
Худойберган МАВЛОНОВ - биология ф. д., профессор
Кўчқор ҲАКИМОВ - география ф. н., профессор в.б.
Рустам АБДУРАСУЛОВ - психология ф. д., профессор в.б.
Зухра ЯХШИЕВА - кимё ф. д., доцент
Абдунаби ХОТАМОВ - фалсафа ф. н., доцент
Мухторқул ПАРДАЕВ - тарих ф. н., доцент
Раббим ЮСУПОВ - техника ф. н., доцент
Олег КИМ - филология ф. н., доцент
Абдували Шамсиев - иқтисод ф. н., доцент
Қамолддин Зайиров - педагогика ф.н., доцент
Суннатullo СОИПОВ - филология ф. н.
Юлдуз КАРИМОВА - филология ф. н.
Омон ИСАРОВ - филология ф. н.
Шерали АБДУРАИМОВ - пед. ф. ф. д., (PhD)
Феруза ЖУМАЕВА - филология ф. ф. д., (PhD)

Журнал Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий Аттестация комиссияси-нинг филология, фалсафа ва педагогика фанлари бўйича эксперт кенгаши (2018 йил 29 декабр-даги 260/6-сон баённомаси) тавсияси билан зарурий нашрлар рўйхати киритилган.

**Журнал Жиззах вилояти Ахборот ва оммавий коммуникациялар бошқармасидан 2020 йил 25 апрелда
06-042 рақам билан қайта рўйхатга олинган. Журналнинг халқаро ISSN рақами: 2181-6131**

МАНЗИЛ: 130100, Жиззах шаҳри,
Ш.Рашидов кўчаси, 4-уй, бош бино
ТЕЛЕФОН: (99872) 226 02 93,
(99890) 643 29 64
ФАКС: (99872) 226-46-56

**“ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ”
МАТБАА БЎЛИМИ**

Жиззах шаҳри, Шароф Рашидов кўчаси, 4-уй
2020 йил 25 апрель куни босмаҳонага топширилди.
Қоғоз бичими А4 Буюртма: _____
Нашр адади: 100

МУНДАРИЖА

БОШ МУҲАРРИР МИНБАРИ

Шавкат ШАРИПОВ. Илм-фан ютуқлари - мамлакат тараққиётининг муҳим гарови.....4

ДАВР МУАММОСИ

Хусниддин АҲМЕДОВ. Таълим ва тарбия - маънавий ислохотлар омили.....5

ТАҚВИМ: АЛИШЕР НАВОИЙ ТАВАЛЛУДИНИНГ 579 ЙИЛЛИГИ

Усмонжон ҚОСИМОВ, Сапура КАРИМОВА. - Адабий анъана ва новаторлик қирралари.....8

ИЖТИМОЙ ҲАЁТ ВА ФАЛСАФА

Бахти ОЧИЛОВА. Таълим тизими ислохотларининг тафаккур янгилинидаги аҳамияти..... 11

Бобомурот ТОШБОЕВ. Ўзбек халқи маънавий қиёфаси такомилда миллий тамойилининг ўрни..... 18

Қувват АЛИҚУЛОВ. Ёшлар иқтисодий фаоллигининг ахлоқий ва эстетик истиқболлари.....20

Дилбар ФАЙЗИХОДЖАЕВА. Имом Ғаззолий мунозара шартлари ва одоби ҳақида.....24

Мўмин ҲОШИМХОНОВ. Машраб муножотлари.....27

Зиёдулла ҒОЗИЕВ. Сўфи Оллоёрнинг меҳр-оқибат тўғрисидаги фикрлари.....30

ФИЛОЛОГИЯ: ТИЛ, АДАБИЁТ ВА ФОЛЬКЛОР

Феруза ЖУМАЕВА. Ясама сўзларнинг семантик структураси.....33

Дилноза АБДУВАЛИЕВА, Абдулҳамид АБДУВАЛИЕВ. Алишер Навоий тарихий асарлари лексикасидаги архаиклашган бирликлар.....36

Барно ҚЎШОҚОВА. Тил ижтимоий функциялари кенгайишининг сўз ясашидаги роли.....41

Турсунқул АЛМАМАТОВ, Шахноза АЛМАМАТОВА. Муболағалар воситасида ўқувчилар нутқий салоҳиятини ошириш.....43

Латофат ИБРАГИМОВА. Шарт майлининг қўлланишига доир баъзи мулоҳазалар.....46

Нодира СОАТОВА, Завқиддин БУРХОНОВ. "Қисаси Рабғузий" да композицион тузилиш ва ғоя.....49

Элмурод НАСРУЛЛАЕВ. "Алишер Навоий" драмасида улуғ шоир шахсияти талқини.....51

Тозагул МАТЁҚУБОВА. Фафур Фулом шеъриятида лирик "Мен"и табиати.....55

Латифа ХУДОЙҚУЛОВА. Суннат тўйи маросими фольклорининг локал хусусиятлари.....58

Насим ОЧИЛОВ. Қодир бахшининг дostonчилиқ фаолияти ва эпик анъаналарнинг жонланиши.....61

ИННОВАЦИЯ ВА ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ

Асқар МЎМИНОВ, Ҳамрақул ЭШОНҚУЛОВ. Мактабгача таълим муассасалари бошқарувини математик моделлаштириш.....65

Хуррам ТАНГИРОВ. Электрон таълим ресурслардан фойдаланишда хорижий мамлакатлар тажрибаси.....67

Ўктам ҲАЛИМОВ. Талабалар касбий компетентлигини математика воситалари ёрдамида шакллантириш.....71

Мурод БАРАКАЕВ, Зебо ФИЁСОВА. Математик таълимда ўқитувчи фаолиятини самарали ташкил этиш имкониятлари.....74

Бахтиёр МИРКОМИЛОВ. Талабаларни бадий қадриятлар асосида тарбиялаш йўли.....78

Умид ЖУМАНАЗАРОВ. Чет тилда нутқ фаолиятини эгаллашда интуиция ва онглиликнинг ўрни.....81

Гулноза ҚУРБОНОВА. Булажак ўқитувчиларда касбий маданиятни шакллантириш.....84

Иқром ЭГАМБЕРДИЕВ. Анорганик олам компонентларининг шаклланиши ва ривожланиши85

Хўжамберди ТОҒАЕВ, Тўйчи ИСМОИЛОВ, Ориф КАРИМОВ. Ижодкорлик масалалари ечимининг фалсафий-педагогик асослари.....88

Гулчеҳра ЎТАМУРДОВА, Чингиз ОЧИЛОВ. Ўқитувчи камолотида шарқ мутафаккирлари қарашларининг ўрни.....91

Насиба ЖУМАНОВА. Мактабгача ёшдаги болалар нутқини ривожлантиришда мулоқотнинг ўрни.....93

Ботир БОЙМЕТОВ, Ўғилой ХУДОЙНАЗАРОВА. Рангтасвирда портрет тасвирининг методик асослари.....95

Ойқарам БАЙМУРЗАЕВА. Санъат ва ижтимоий ҳаёт.....98

Ақбар СОДИҚОВ. Юқори синф ўқувчиларида тезкорлик қобилиятини ривожлантириш услублари.....100

Нурмахан АБДУКАРИМОВ. Глобаллашув даврида ёшлар тарбияси.....102

РУҲИЯТ ОЛАМИ

- Гулноза ҚАРШИБОЕВА.** Суицид ҳолатларнинг келиб чиқишида руҳий зўриқишнинг олдини олиш омиллари.....104
- Шоҳида АБДУЛАҲАДОВА.** Бадиий талқинда психологик таҳлилнинг ўрни.....107

ИЛМ-ФАН ВА ТЕХНИКА

- Муҳаммад РУСТАМОВ.** Математика тушунчалари ва хоссаларини асослаш усули.....110
- Муаттархон АКБАРОВА.** "Кимё" курсининг ўзига хос жиҳатлари112

МОЗИЙ САДОЛАРИ

- Мухторқул ПАРДАЕВ, Шерзод ПАРДАЕВ.** Ривожланган ўрта асрларда Жиззах воҳаси Буюк ипак йўли тизимида.....114

ГЕОГРАФИЯ ВА ТУРИЗМ

- Қўчқор ҲАКИМОВ.** Топонимик ландшафт - топонимиканинг ўрганиш объекти сифатида.....117
- Муҳаббат КАЮМОВА.** Мирзачўл сув ресурсларидан фойдаланиш муаммолари.....119

ТАБИАТ ВА ОЛАМ

- Хуршида ПАРДАЕВА.** Ташналиқда гипоталамус ва сенсомотор пўстлоқнинг хулқ-атворга таъсири.....121

ЖАВОНДАГИ ХАЗИНА

- Фарҳод НОРБЕКОВ, Раъно НОРБЕКОВА.** Конан Дойл асарларида бадиий тўқима ва талқин....123

ЁШ ТАДҚИҚОТЧИЛАР

- Лутфулла СИНДОРОВ.** "Ҳибатул ҳақойиқ" асаридаги айрим лексемалар семантикаси.....125
- Умидахон НОСИРОВА.** Шеърини матнда лексик бирликлар ифодаси.....127
- Олима ХОЛМУРОДОВА.** Ўзбек ва инглиз халқ эртакларининг тузилиш хусусиятлари.....130
- Азизбек МУҲАМЕДОВ.** XX асрнинг 70 йилларида ўзбек таржима назарияси.....133
- Дилноза БОЙМАТОВА.** Киритма қатнашган гапларнинг прагмасемантик табиати.....135
- Моҳира ИСЛОМОВА.** Рамз ва мажознинг миллий ва умуминсоний хусусиятлари.....138
- Соҳиба ШОДИЕВА.** Самарқанд жадидларининг педагогик мероси139
- Қосимбек РАЗЗОҚОВ.** Тасаввуф таълимотида олам ва борлиқ масалалари талқини.....141
- Жасур ШОДИЕВ.** Жамоатчилик фикрини бошқаришнинг ижтимоий-фалсафий таҳлили.....143
- Нафиса МАМАРАҲИМОВА.** Оғзаки нутқни ўстиришда бадиий адабиётнинг ўрни.....146
- Дилшод ҲАЙДАРОВ.** Дизайнерлик маҳоратини шакллантириш асослари.....149
- Феруз РАХМОНКУЛОВ, Умида МАМАТҚУЛОВА.** Лаборатория машғулотида тадрижий топшириқлардан фойдаланиш.....151
- Хайитгул МУЗАФФАРОВА, Мафтуна НОРМАТОВА.** Болаларда нутқ бузилишлари ва уларга коррекцион ёндошиш усуллари.....153
- Наргиза ОЧИЛОВА.** Таълимда ахборот тушунчаларини шакллантириш асослари.....155
- Фозил ИРМАТОВ.** Талабаларнинг ўзлаштириш даражаларини замонавий технологиялар орқали ошириш.....157
- ДИЁР ТУРСУНОВ.** Гоявий-мафкуравий компетентликни ривожлантириш таҳлили.....160
- Мавлон БЕКМИРЗАЕВ.** Инновацион педагогик фаолиятни аниқлаш йўли.....162
- Фазилат ИБРАГИМОВА, Танзила СУЛАЙМОНОВА.** Ёшларда бузғунчи гояларга қарши иммунитетни шакллантириш масалалари.....164
- Алишер ОЛИМОВ.** Жисмоний маданият назарияси ва методикаси фанини ўзлаштириш кўрсаткичлари.....168

"ҲИБАТУЛ ҲАҚОЙИҚ"

АСАРИДАГИ АЙРИМ ЛЕКСЕМАЛАР СЕМАНТИКАСИ

Лутфулла СИНДОРОВ - таянч докторант
Жиззах давлат педагогика институти

АННОТАЦИЯ: Мақолада Аҳмад Югнакийнинг "ҳибатул-ҳақойиқ" асаридаги баъзи сўзларнинг семалари, этимологияси ёритилган. "ҳибатул-ҳақойиқ"даги ўзлашма қатламга оид лексик бирликлар қадимги туркий тил ва қорахонийлар даври ҳамда XIV аср манбаларида қўлланилган сўзлар билан қиёсий таҳлил қилинган.

КАЛИТ СЎЗЛАР: синонимия, сема, лексема, лексик бирлик, қадимги туркий тил.

СЕМАНТИКА НЕКОТОРЫХ ЛЕКСЕМ В ПРОИЗВЕДЕНИИ "ХИБАТ АЛЬ-ХАКАИК"

АННОТАЦИЯ: В статье рассматривается этимология и семы некоторых заимствованных слов в произведении "Хибат аль-Хакаик" ("Подарок истин") Ахмада Югнаки.

Сделан сопоставительный анализ лексических единиц, относящихся к заимствованным словам в произведении "Хибат аль-Хакаик" с древним тюркским языком периода Караханидов, а также словами использованными в источниках XIV века

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: лексическая единица, древний тюркский язык.

SEMANTICS OF SOME LEXEMES IN THE BOOK OF "HIBATUL HAQOYIQ"

ABSTRACT: In this article semes and etymology of some derived words used in "Hibatul haqoyiq" by Ahmad Yugnakiy are expounded. Lexical items on the derived layer of words in "Hibatul haqoyiq" are comparatively analysed with old Turki language and the words of Karakhaniy period as well XIV century sources.

KEY WORDS: synonimy, sema, lexem e, lexical item, old Turkish language.

Тилдаги мавжуд ҳар бир сўз ҳаёт талабига мувофиқ тарзда турли йўллар билан ҳосил бўлади. Сўз тил бойлигининг асосий бирлигидир. Тил орқали фикр билдиришга киришилган экан, сўз материал вазифасини бажаради. Яна ҳам аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, сўз ўз маъноси билан берилаётган фикр учун асос, пойдевор ҳисобланади. Сўзнинг юзага келишида эса бирламчи ўринда маъно туради. Шунинг учун ҳам сўз маъносини тадқиқ этиш қадим-қадимларга бориб тақалади [2. 3-бет]. Бинобарин, лексемаларни диакрон жиҳатдан ўрганиш тилнинг ривожланиш босқичларини, уни яратувчи халқ тарихини ёритишда алоҳида эътиборга молик. Шу боис ҳам тарихий жараёнлар сўз маъноларининг ўзгаришига таъсир кўрсатади. Одатда, фан ва техниканинг такомиллашуви натижасида пайдо бўлган атамаларнинг муайян қисми сўзларни янги маънода қўллаш ёрдамида ҳосил қилинган. Кези келганда айтиш жоизки, сўз маъноси истеъмом доирасининг кенгайиши, маъно оттенкасидаги ўзгаришлар ҳам тил тараққиётида ўзига хос мавқени эгаллайди.

Сўзларнинг янги маънолар билан бойиб бориши қонуний жараён ҳисобланади. Лингвистик ҳодисалар устидаги кузатишларимиз сўзларнинг янги маъно билан бойиши тил ривожига катта мавқени эгалловчи асосий хусусият эканини исботлайди. Чунки лексемага сўнг юкланган маъно тилда янгидан пайдо бўлган мустақил сўз каби луғат бойлигига улкан ҳисса қўшади, унинг ривожланишига хизмат қилади. Жумладан, бир лек-

сема маъносининг ўзгариши, янги маънода қўлланиши, истеъмомдан чиқиши, унинг пассивланиши, фаоллашиши бошқа сўзларга таъсир қилади. Шу нуқтаи назардан, сўз маъносини тарихий асосда текшириб аниқлаш янги сўзларнинг юзага келиш қонуниятларини очиқ беришда айниқса аҳамиятлидир [3. 167-бет]. Демак, сўз маъносини ўрганиш тилшуносликнинг муҳим масалаларидан бўлиб, у, бир томондан, лексеманинг келиб чиқиш моҳиятини ёритса, иккинчидан, диакрон аспектда тадқиқ этиш билан боғлиқдир.

XII-XIII аср обидаси бўлмиш "Ҳибатул ҳақойиқ" асари лексикасини тарихий жиҳатдан ўрганиш жараёнида ёдгорликда қўлланилган лексик бирликларнинг кўпчилиги полисемантик сўзлар ҳисобланиб, моносемантик бирликлар ҳам ўз ўрнига эга эканлигининг гувоҳи бўлди. Хусусан, дастлаб "Олтун ёруғ" ёдномасида қўлланган "ойна" маъносига қўйилган **közünü** [5. 321-бет] лексемаси XI аср ёдгорликлари ва Аҳмад Югнакийнинг "ҳибатул ҳақойиқ" асарида **közñü**, **közgü** фонетик шакллари қайд этилган: *Büğürsaq kişi özkä köznü bolur* - меҳрибон киши бошқалар учун ойна [5. 321-бет];

akçiliq erür bil buxul közgüsi [Мисоллар ғозоқбой Маҳмудовнинг "Аҳмад Югнакийнинг "ҳибатул ҳақойиқ" асари ҳақида" китобида келтирилган матндан олинди. 1]. Бу сўз қадимги туркий тилдаги "қарамоқ" маъносини англатган **köz** - феълнинг "Ўзлик" семасини билдирувчи **-(ü)n** қўшимчасини олган шаклидан **-gü** қўшимчаси билан ясалган; дастлаб **ng** ундошлари бир **ñ** ундошига бирлашган, сўнгра иккинчи бўғиндаги тор унли та-

лаффуз қилинмай қўйган; кейинчалик ўзбек тилида **l**ундоши **g** ундошига алмашган, **ö, ü** унлиларининг юмшоқлик белгиси йўқолган: (köz-+ün-közün-)+gü-közüngü> [közünü> közü> közü> kozgu [4. 222-бет].

Асарда "адолат" **dād** маъноси ўзлашмаси орқали ёритиб берилган: *Dad insaf tutar ċin Anuŝirvaniy* [5. 158-бет]. Лексема XIV аср Хоразм манбаларида куйидаги семаларда келган: 1) "адолат":

Ol ċibċuq haq ta 'ālā hazratündin dād tilägäy [7. 93-бет]; 2) "фигон, нола": *Falak dādini alğay* [7. 110-бет]. Бундан ташқари, ўрганилаётган ёдно-

мада сўзнинг арабча **adl** синоними ҳам ишлатилган: *Āgār bolsa adliy qatigliq meñä* [5. 13-бет]. **Adl** лексемаси **ʔadl (un)** шаклига эга; "тўппа-тўғри шаклга эга бўлди" маъносини англатувчи **ʔadala** феълнинг **l** боб масдари бўлиб, шу феълнинг "адолатли бўлди" кўчма маъноси асосида ҳосил қилинган [4. 14-15-бет].

Достонда **doŝt** ўзлашмасининг "дўст, муҳиб" маъносида истифода этилганлигига гувоҳ бўлдик: *Min er doŝtuñ ersä üküŝ körmägil* [5. 160-бет]. Шу билан бир қаторда, арабча **habib** синоними ҳам қайд қилинган: *bayt habib fazlidin* [5. 200-бет].

Асардаги **kötär//kötür** - феълнинг семалари ҳақида фикр юритганда, айтиш лозимки, ушбу лексема қадимги туркий тил ва эски туркий тилининг илк манбаларида **kötür** - [6. 129-бет] шаклида "кўтармоқ", "улуғламоқ", "йўқ қилмоқ", "олиб ташламоқ", "уфқдан кўтарилиб чиқмоқ", "ўзини эркин ҳис қилмоқ", "гуноҳкор бўлмоқ" [5. 20-бет] каби маъноларни англатган. Олиб борган изла-нишларимиз асосида достонда феълнинг куйидаги маъноларда қўлланилганлигига гувоҳ бўлдик: а) "кўтармоқ": *Niqāb kötrür aċun birär yüz aċar*; б) "улуғламоқ": *Tavāzi 'qiliqni kötrür izi*.

Kötär//kötür - лексемаси қадимги туркий тилдаги "юқорига ҳаракатланмоқ" маъносини англатган феъл асосига **-r** орттирма қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган, бунда иккинчи бўғиндаги **i** унлиси **ü** унлисига, бу унли ўз навбатида унли-сига алмашган, ўзбек тилида унлисининг юмшоқлик белгиси йўқолган [4. 231-бет].

"Қадимги туркий тил" луғатида **bir** сонининг "рақам", "дастлабки, илк", "бир хил", "ягона, доимий мавжуд", "қандайдир, аллақандай", "феъл билан бирга келиб, иш-ҳаракатнинг бажарилганлигини ифодалаган", "баъзилари, айримлари" [5. 101-бет] сингари семалари келтирилган. "Тафсир" асарида ушбу сўзнинг навбатдаги маънолари учрайди: "бир рақами ва шу рақам ифодалаган энг кичик сон": *A bir bolur* (1666); отлардан олдин келиб ноаниқлик тушунчасини ифодалайди:

Nälük kältürmäslär änlär üzä bir hujjat bälgülüg

(163); "биргаликда, баравар": *Bir yoli* (17613); кўшма сўз таркибида келиб, "доналаб санаш, таъкидлаб кўрсатиш" маъносини ифодалаган: *Tegmä bir* (49,6). "Ўзбек тилининг изоҳли луғати"да эса лексеманинг ўн хил маъноси қайд этилган (1,269-270).

1) "бир рақами ва шу рақам ифодалаган энг

кичик сон": *Bilür bir ney iċrä dalillar müya*;

2) отлардан олдин келиб ноаниқлик тушунчасини ифодалайди:

Yetär baŝqa bir kün bu til buŝluğ;

3) "баъзи, айрим": *Bilig bilmägändin bir anċa buzun*;

4) "ягона, доимий мавжуд":

Uluğsünma zinhär uluğ bir bayat;

5) "ака-ука": *Ata bir ana bir uyalar bu xalq*.

Uċuz сифати илк марта қадимги туркий тилда "осонгина", "озгина, арзимас, аҳамиятсиз" маъноларида истеъмолда бўлган: *Ol oğlan ögin emgätmädin uċuz toğğay* - Бу бола онасига қийинчилик туғдирмасдан осон дунёга келди; *Taqi ağırlig bolğay men i uċuz bolğay* мен - у яна кўп хурматга сазовор бўлади, мен эса аҳамиятсиз, эътиборсиз қоламан [7. 604-бет]. "Девону луғатит турк" ва Аҳмад Югнакийнинг "ҳибатул ҳақойиқ" асарида сўзнинг "арзон" семаси кузатилади: *Uċuz näñ* - арзон нарса; *ċuz atlas bolur uċuzi böz-ök*. Тахлиллардан натижа шуки, ушбу сифатнинг бош ва ундан ўсиб чиққан иккинчи маъноси ўша пайтдаёқ истеъмолдан чиқиб кетган. XIV асрга келиб, сўзнинг ҳосила маъноси қўлланила бошлаган ва айни вақтда, бу сема денотатга айланган.

Bul- лексемаси қадимги туркий тилда "олмоқ", "етишмоқ, эришмоқ" [5. 121-бет] маъноларида ишлатилган. Мазкур феъл ўрганилаётган обида сўз бойлигида эса "қўлга киритмоқ, эришмоқ" семасида кўзга ташланади: *Bilig bil sahadat 'yolini bula*.

Baŝ сўзи қадимги туркий тил ёдномалари ва қорахонийлар даври обидаларида "тананинг бўйиндан юқориги, олдинги қисми", "жавобгарлик, масъулият" (кўчма маънода), "бош томон", "идишнинг бўғзи", "бошоқ", "уч, тепа қисм", "дарёнинг боши, юқориси", "раҳбар", "боши, бошланиши" [5. 86-87-бет] каби семаларда қўлланилган. "Тафсир"да "тананинг бўйиндан юқориги, олдинги қисми" (38,26); "боши, бошланиши" (11,17); "тепа, юқори" (129,31); "йўлбошчи, раҳбар" (143,21); "қисм, гуруҳ" (9,13), "ўзлик" (31614) маъноларини ифодалаган. Мазкур лексема тадқиқот объекти қилиб олинган манбада куйидагича маънолар касб этган:

1) "тананинг бўйиндан юқориги, олдинги қисми, калла": *Burun baŝqa börkni kiyär baŝ keräk*;

2) "бошлиқ, раҳбар": *Adiblar adibi fäzillar baŝi*; *Yarın qobsa bolsun yaranlar Köñül bağlamaq bil xatalar baŝi*.

Ушбу от қадимги туркий тилда **ba:ŝ** тарзида талаффуз қилинган. Кейинчалик, **a:** унлисининг чўзиқлик белгиси йўқолган. Ҳзбек тилида **a** унлиси **ā** унлисига алмашган: [4. 61-бет].

ba:ŝ>baŝ>bāŝ

Қадимги туркий тил ва қорахонийлар даври ёдномаларида **qatig** сўзининг "қаттиқ":

Ol qatig neñni yumŝattı - у қаттиқ нарсани юмшатди; "қаттиққўл, шафқатсиз":

Azunta negü bar ölümdin qatig - дунёда ўлимдан шафқатсиз яна нима бор; "кучли": *Adawaki* - Адаваки *yekqatig ünün qiqirib* кучли товуш билан қичқирди; "мустаҳкам" маъноларини кузатиш мумкин [5. 433-бет]. "Ўрта Осиё тафсири"да сифат "одат-

даги шароитда ўз шакли ва ҳажмини сақлайдиган" (20,6); "кучли" (27,17); "қийин, машаққатли" (27,619); "кишига оғир ботадиган, уни ранжитадиган" (28,24); "шафқатсиз" (4567) семаларида ишлатилган. Аҳмад Югнакий ўз асарида ушбу лексемага бир қанча маъноларни юклаган:

1) "Одатдаги шароитда ўз шакли ва ҳажмини сақлайдиган":

Baxilğa qatığya oqun kizlägil;

2) "мустаҳкам": *Qazā qaytarılmas qatığ ya qurub;*

3) "кучли": *Qatığ kizlär äziñ kişi bilmäsün.*

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, лексемаларни диахрон жиҳатдан ўрганиш тилнинг ривожланиш

босқичларини, уни яратувчи халқ тарихини ёритишда алоҳида эътиборга молик. Шу боис ҳам тарихий жараёнлар сўз маъноларининг ўзгаришига таъсир кўрсатади. Одатда, фан ва техниканинг такомиллашуви натижасида пайдо бўлган атама-ларнинг муайян қисми сўзларни янги маънода қўллаш ёрдамида ҳосил қилинган.

Демак, сўз маъносини ўрганиш тилшуносликнинг муҳим масалаларидан бўлиб, у, бир томондан, лексеманинг келиб чиқиш моҳиятини ёритса, иккинчидан, диахрон аспектда тадқиқ этиш билан боғлиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Маҳмудов Қ. Аҳмад Югнакийнинг "Ҳибатул-ҳақойиқ" асари ҳақида: кириш, фонетика, морфология, матн, транскрипция, шарҳ, луғат. Т.: ФАН, 1972. Б. 300.
2. Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. -Т.: MUMTOZ SO'Z, 2010. Б. 288.
3. Муталибов С. Морфология ва лексика тарихидан қисқача очерк. -Т.: ФАН, 1959. Б. 167.
4. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати(туркий сўзлар). -Т.: Универ., 2000. Б. 231.
5. Древнетиюрский словарь. -Л.: Наука, 1969. С. 678
6. Тафсир - Бороков А.К. Лексика среднеазиатского тefсира XII-XIII вв.-М.: Изд-во восточной лит-ры, 1963. Б. 367.
7. Кутб. Хосров и Ширин//Фазылов Э. Староузбекский язык. Хорезмийские памятники XIV века. Т. I-II. Ташкент: ФАН, 1966-1971 С.650.

ШЕЪРИЙ МАТНДА ЛЕКСИК БИРЛИКЛАР ИФОДАСИ

Умидахон НОСИРОВА - мустақил тадқиқотчи
Фарғона давлат университети

АННОТАЦИЯ: Ушбу мақолада шеърий матнларда лексик бирликларнинг яширин мазмун ифодалаш хусусиятлари, тағмаъно ёритилган.

КАЛИТ СЎЗЛАР: шеърий матн, лексик бирлик, поэтик нутқ, коммуникатив мақсад.

АННОТАЦИЯ: В данной статье освещаются скрытые смысловые особенности лексических единиц и подсмыслы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: поэтический текст, лексическая единица, поэтическая речь, коммуникативная цель, естественный смысл, прагматика.

ABSTRACT: The features of expressing hidden meanings of lexical units and implication are described in this article.

KEY WORDS: poetic text, lexical unit, poetic speech, communicative purpose.

Бугунги кун тилшунослигида бадий асар тили муаммолари билан шуғулланишнинг жиддий тус олганлиги тил бирликларининг адабий асарда намоён бўлиш хусусиятларини тобора ойдин тасаввур қилишимизга, уларнинг бадий адабиётда шаклланиши ва бадий эстетик таъсирини кенгроқ доирада тушунишимизга имконият яратмоқда. Тилимиздаги барча бирликларнинг поэтик матндаги ўрни, уларнинг экспрессив жиҳатдан маъно англатиши, адабий асардаги лисоний ва бадий-эстетик вазифаси юзасидан бир қатор илмий тадқиқотлар олиб борилган бўлса-да, шеърий матн тилини ўрганиш, унда ифодаланган сўз, сўз бирикмаси, гап каби бирликларнинг экспрессив-эмоционал - баҳоловчи коннотатив маъносини, яъни прагматик маъносини тадқиқ қилиш долзарб масалалардан биридир. Бу долзарб маса-

ларлар поэтик матн тадқиқига оид адабиётларда ҳам алоҳида таъкидланади. Шеърий матнларнинг лингвистик тадқиқи билан жаҳон тилшунослигида Н.А.Некрасов, В.В.Виноградов, Ю.М.Лотман, И.Р.Гальперин, Г.О.Винокур, Н.И.Жинкин, Ю.В.Казарин ва бошқалар бир қатор тадқиқот ишларини олиб борганлар. Ўзбек тилшунослигида А.Нурмонов, Н.Маҳмудов, Ш.Сафаров, М.Саидхонов, З.Тоҳиров, А.Мамажонов, М.Ҳакимов, Ш.Искандарова, С.Мўминов, М.Абдупаттоев ва бошқа тилшуносларнинг илмий изланишларида лисоний бирликларнинг контекстда функцияга киришуви нуқтаи назаридан қатор тадқиқотлар олиб борилган. Бироқ, шеърий матнда сўз орқали ифодаланган ахборотнинг информацион жиҳати, яъни поэтик матннинг прагматик хусусиятлари ўрганилмаган.

Ҳозирги ўзбек тилшунослигининг ечимини топ-